

Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες

/ [Πεμπτουσία](#)

Ο υποκριτικός διάλογος του ανθρώπου με το Θεό, τον εαυτό του και το διπλανό του είναι, όπως με πολλή συντομία είδαμε ως τώρα, μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα, τόσο συνυφασμένη με τη ζωή, ώστε το υποκριτικό προσωπείο να αποβαίνει σε πολλές περιπτώσεις το πρόσωπο και η φυσιο-γνωμία του ανθρώπου. Δε θα ωφελούσε όμως σε τίποτα η ανάλυση πού έγινε προηγουμένως, εάν δεν προσθέταμε αμέσως ότι εκείνο που ενδιαφέρει κυρίως την πατερική σκέψη είναι η αντίστροφη πορεία, η ανάπλαση του ανθρώπου, η «καλή αντιστροφή», όπως τη χαρακτηρίζει ο Θεολόγος Γρηγόριος, η πορεία δηλ. από το προσωπείο στο πρόσωπο. Το αρνητικό φιλμ της ψυ-χής του ανθρώπου που μας έδωσαν οι Τρεις Ιεράρχες έχει άξια, μόνο γιατί μπορεί από αυτό να εμφανιστεί η θετική και σωστή όψη του προσώπου μέσα στο εργαστήριο της Εκκλησίας.

Πραγματικά, η νέα διάσταση της έννοιας του προσώπου κατακτήθηκε μέσα στην Εκκλησία, και μπορούμε ιστορικά να διαπιστώσουμε την αλλαγή που συντελέστηκε κάνοντας μια σύγκριση της αρχαίας ελληνικής και της χριστιανικής έννοιας του

ανθρώπινου προσώπου. Στην αρχαία Ελλάδα ο όρος πρόσωπο, έκτος από τις περιπτώσεις που αναφέρεται στο φυσικό πρό-σωπο του ανθρώπου, δηλώνει ακόμη το προσωπίο, το ρόλο δηλ. του ηθοποιού, το ρόλο που υποδύεται κάποιος χωρίς να είναι στην πραγματικότητα αυτός τον όποιο παριστάνει, και πολύ σπάνια, κατά την ελληνιστική ιδίως εποχή, από τη σκηνή του θεάτρου ο όρος μεταφέρεται στη σκηνή της ζωής. Το αρχαίο θέατρο, και μάλιστα η τραγωδία, αποτελεί μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για το θέμα μας περιοχή, γιατί σ' αυτή επιχειρείται η προσπάθεια να αναδειχτεί ο άνθρωπος αληθινό πρόσωπο, για να διαπιστώσει όμως τελικά ότι η ελεύθερη προσωπικότητά του συνθλίβεται από τη λογική αναγκαιότητα και τη μοίρα που κατευθύνουν τα πάντα. Οι ανυπέρβλητοι περιορισμοί της προσωπικής του ελευθερίας τον υποχρεώνουν να διαπιστώσει ότι το πρόσωπό του είναι προσωπίο μέσα στο θέατρο της ζωής και ότι δεν έχει οντολογικό περιεχόμενο. Θα περάσουν μερικοί αιώνες ώσπου να φτάσουμε στην ταύτιση του ανθρώπινου προσώπου με το είναι, με την υπόσταση. Αυτή ακριβώς υπήρξε η σημαντική προσφορά των πατέρων της Εκκλησίας.

Από τους τιμώμενους σήμερα Τρεις Ιεράρχες, ιδιαίτερα ο Μ. Βασίλειος είναι εκείνος που έκανε την ιστορική και αποφασιστική ταύτιση «υποστάσεως» και «προσώπου», ενώ ως τότε ταυτιζόταν κατά επίδραση του 'Αριστοτέλη η υπόσταση με την ουσία. Η ταύτιση αυτή έγινε βέβαια στην περιοχή των θεολογικών συζητήσεων για τον Τριαδικό Θεό και έβαζε τέλος στις δογματικές συζητήσεις δυτικών και ανατολικών θεολόγων για την έννοια των δύο αυτών όρων, είχε όμως και τεράστιες ανθρωπολογικές προεκτάσεις. Ο βαθυστόχαστος θεολόγος της Καππαδοκίας διέκρινε την ουσία του Θεού, που είναι απρόσιτη στις αισθήσεις και στη λογική μας, από την υπόσταση, που επικοινωνεί με τους ανθρώπους. Αυτή τη συγκεκριμένη υπόσταση ονόμασε πρόσωπο, κι από τότε η λέξη αυτή απόκτησε καινούργια έννοια και διάσταση. Οι ανθρωπολογικές συνέπειες αυτής της διδασκαλίας του Μ. Βασιλείου υπογραμμίζονται ακόμη περισσότερο αν λάβουμε υπόψη ότι σύγχρονά μας φιλοσοφικά ρεύματα προτάσσουν τη συγκεκριμένη ύπαρξη από τη γενική ουσία και ότι το ανθρώπινο πρόσωπο έχουν για κεντρικό άξονα των στοχασμών τους.

Η πατερική αυτή σύλληψη της έννοιας του προσώπου έχει τις ρίζες της στη βιβλική διδασκαλία για τη δημιουργία των όντων εκ του μη όντος, εκ του μηδενός. Η αδιανόητη αυτή για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο διδασκαλία υπογραμμίζει ότι τα όντα, επειδή προέρχονται από τη δημιουργική πράξη του Θεού, είναι έργα αγάπης και ελευθερίας. Η διδασκαλία για τη δημιουργία από το μηδέν έδωσε στους πατέρες την αφετηρία για μια δυναμική θεώρηση του ανθρώπου, που πορεύεται ως προϊόν ελευθερίας, είτε προς το καλό είτε προς το κακό. Κι αυτό γιατί η κτιστή φύση, σε αντίθεση προς την άκτιστη, είναι τρεπτή, μπορεί δηλ. να αλλοιωθεί,

αφού άλλωστε προήλθε από μια ριζική μεταβολή: από το μη ον στο είναι. Σ' αυτή την τρεπτότητα και τη δυνατότητα «αλλοιώσεως» και «αντιστροφής» στηρίζεται η ελευθερία του προσώπου.

Ο τονισμός της ελευθερίας του προσώπου από όλη τη χριστιανική σκέψη και ιδιαίτερα από τους Τρεις Ίεράρχες, καθώς και η αγεφύρωτη απόσταση του προσώπου από το προσωπίο, δικαιώνονται από την αντιπαράθεση προσωπίου και προσώπου, στην οποία προχωρούμε αμέσως και η οποία μάς δίνει τις ακόλουθες διαφοροποιήσεις:

1. Το προσωπίο σημαίνει πρώτα πρώτα τυποποίηση, αυτοματισμό, ρουτίνα, καταναγκασμό, ενώ το πρόσωπο χαρακτηρίζεται από την ελεύθερη και υπεύθυνη εκλογή. Γιατί δεν είναι το πρόσωπο δεδομένο ούτε τελειωμένο, αλλά γίνεται συνεχώς και εξελίσσεται· πορεύεται από ένα αρχικό στάδιο δη-μιουργίας σ' ένα τελικό. Το πρόσωπο είναι εικόνα του Θεού, η εικόνα όμως -κατά την πλατωνική αντίληψη, που δεν άφησε ανεπηρέαστους τούς πατέ-ρες - υπολείπεται από το πρωτότυπό της, γι' αυτό χρειάζεται να ολοκληρω-θεί, να φτάσει ο άνθρωπος στο «καθ' ομοίωσιν Θεού». Έτσι, το πρόσωπο είναι κίνηση και ζωή· ανήκει στη δυναμική τάξη του είναι και όχι του στατικού εχειν.
2. Το προσωπίο σημαίνει ακόμη εγκλωβισμό μέσα στο άτομο, και το άτομο διακατέχεται από ποικίλους φόβους, κυρίως από τον αγχώδη φόβο του βιολογικού τερματισμού του. Το κλείσιμο στην ατομικότητα αποπροσωποποιεί τον άνθρωπο. Το πρόσωπο αντίθετα είναι η εκρηκτική διάσπαση του ατόμου, το όποιο διασπά τον απομονωτισμό του και έρχεται σε προσω-πική σχέση με τα άλλα πρόσωπα της κοινωνίας. Έτσι, τη θέση του φόβου την παίρνει η αγάπη. Η τραγικότητα του θανάτου και κυρίως ο φόβος του θανάτου υπερνικούνται από την αγάπη που είναι προσφορά του προσώπου προς την κοινωνία, χωρίς ιδιοτέλεια και ανταλλάγματα. Στο σημείο αυτό ας αναλογιστούμε όχι μόνο τη θεωρητική προσφορά των Τριών Ιεραρχών στη χριστιανική σκέψη αλλά και την πρακτική συμμετοχή τους στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους.
3. Το προσωπίο με τα δύο προηγούμενα χαρακτηριστικά του, δηλ. της ανελευθερίας και του ατομισμού, αυτόματα οδηγείται στην άρνηση της δημιουργίας. Εξαιτίας της τρεπτότητας της φύσεως του ανθρώπου, της δυνατότητας δηλ. που έχει να οδεύσει ο άνθρωπος είτε προς την τελείωση είτε προς την εκμηδένιση, το προσωπίο τον οδηγεί προς τη δεύτερη δυνατότητα, προς το μηδέν. Κι αυτό είναι το μεγαλύτερο κακό που μπορεί να διαπράξει ο άνθρωπος. Ο «θεόπλαστος» όμως άνθρωπος είναι συνδημιουργός, συνεχί-ζει το δημιουργικό έργο του Θεού σε άλλο βέβαια

επίπεδο, κοινωνικό, επι-στημονικό κτλ. Έτσι, χαρακτηριστικό του προσώπου είναι η δημιουργία και η πρόοδος. Η πρόοδος βρίσκεται στην ίδια γραμμή της δημιουργικής πράξεως του Θεού, που τη συνεχίζει το ελεύθερο ανθρώπινο πρόσωπο· όταν όμως αυτή η πρόοδος αλλοτριώνει τον άνθρωπο από την προσωπική του υπόσταση και τον κάνει απάνθρωπο και σκληρό, τότε παίρνει χαρακτήρα σατανικό και ολέθριο. Τότε μπορεί να καταστρέψει τον ίδιο τον άνθρωπο, το δημιουργό της. Η αυτοκαταστροφή θα είναι η νίκη του δαίμονα. Γι' αυτό και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος προτρέπει χαρακτηριστικά: «Μη φοβηθής την πρόοδον, φοβήθητι την άλλοτρίωσιν».

4. Το προσωπείο με τον εγκλωβισμό του στο βιολογικό άτομο είναι δέσμιο των δυνάμεων της φθοράς και του θανάτου, ενώ το πρόσωπο έχει πνευματικές διαστάσεις και χαρακτηρίζεται από την ελευθερία. «Ου δε το Πνεύμα Κυρίου, εκεί ελευθερία»(Β' Κορ 3,17). Στο σημείο αυτό ας επιχειρήσουμε μια ερμηνευτική εμβάθυνση στα κείμενα της Καινής Διαθήκης, από τα οποία τροφοδοτήθηκαν και τα οποία ερμήνευσαν οι Τρεις Ιεράρχες. Γίνεται λόγος σ' αυτά για την πάλη ανάμεσα στη «σάρκα» και στο «πνεύμα» που δε συμπίπτει, όπως θα νόμιζε κανείς με μια πρώτη ματιά, με την πλατωνική διαμάχη σώματος και ψυχής, γιατί η βιβλική λέξη «σαρξ» έχει με-γαλύτερο πλάτος από το πλατωνικό «σώμα». Σάρκα είναι, κατά την Αγία Γραφή, ολόκληρος ο άνθρωπος — σώμα και ψυχή μαζί —, που ξεμάκρυνε από την προσωπική κοινωνία με το Θεό και υποδουλώθηκε στις δυνάμεις της φθοράς και του κακού, ή, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του θέματος της ομιλίας μας, σάρκα είναι ο άνθρωπος που φέρει το υποκριτικό προσωπείο και που ζει συμβιβασμένος μ' αυτό σ' όλες του τις εκδηλώσεις. Αντίθετα, «πνεύμα» ή «πνευματικός» χαρακτηρίζεται ο άνθρωπος που πέταξε το προσωπείο του συμβιβασμού, για να επικοινωνήσει ελεύθερα, υπεύ-θυνα και δημιουργικά είτε με το Θεό είτε με τους άλλους ανθρώπους. Πνευ-ματικός είναι ο άνθρωπος με προσωπικότητα.
5. Βέβαια, προσωπείο και προσωπικότητα, ενώ προσδιορίζουν δύο διαμετρικά διαφορετικούς τρόπους ζωής, είναι δυνατό να συνυπάρχουν στον άν-θρωπο με μια διαρκή ανταγωνιστική διάθεση. Πολλές φορές η προσωπικότητα χάνει προς στιγμή την ελευθερία της και τη δημιουργικότητα, για να σκεπαστεί από το προσωπείο. Άλλοτε πάλι, επαναστατεί ο άνθρωπος στον καταναγκαστικό αυτοματισμό του προσωπείου, για να κερδίσει την ελεύθερη προσωπικότητα. Αυτό το τελευταίο σημείο μας ενδιαφέρει εδώ. Η εκρηκτική στιγμή της διαμορφώσεως του προσώπου σημειώνεται με μια επανάσταση κατά της συμβατικότητας. Οι προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης δια-μαρτύρονται και κραυγάζουν ασταμάτητα βλέποντας γύρω τους, ακόμη κι ανάμεσα στο ιερατείο, θρησκευτικά προσωπεία. «Έως τότε υμείς χωλανείτε επ'

αμφοτέραις ταις ιγνύαις;», διαμαρτύρεται ο προφήτης Ηλίας. «Ει έστι Κύριος ο Θεός, πορεύεσθε οπίσω αυτού· ει δε ο Βάαλ, πορεύεσθε οπίσω αυτού» (Γ' Βασ 18,21). Στην ίδια γραμμή κινήθηκαν και οι Τρεις Ιεράρχες όχι μόνο με τα συγγράμματα, αλλά και με τη ζωή τους. Ο Μ. Βασίλειος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος υψώνουν το προσωπικό τους ανάστημα μπροστά στους κοσμικούς άρχοντες και δε διανοούνται να καταφύγουν σε συμβιβασμούς που θίγουν τη χριστιανική τους υπόσταση. Ο λεπτός και ευαίσθητος Γρηγόριος ο Θεολόγος φεύγει από τα αξιώματα που του προσφέρονται. Τη στα-διοδρομία του τη χαρακτηρίζει μια συνεχής φυγή. Από τη μια μεριά αισθά-νεται το επιτακτικό αίτημα της υπεύθυνης προσφοράς, από την άλλη αποφεύγει να δεχτεί μια υπεύθυνη θέση που δε συμφωνεί με τις εσωτερικές του διαθέσεις· το προσωπείο του αξιώματος δεν μπόρεσε ποτέ να επισκιάσει την προσωπικότητα του «σφοδρού αυτού εραστή της θεωρίας του Θεού».

Υπάρχουν αφυπνιστικές στιγμές που το «διπλούν του ήθους», όπως εί-δαμε ότι χαρακτηρίζει ο Μ. Βασίλειος την υποκριτική στάση, το αισθάνε-ται ο άνθρωπος ως ξένο προς τον αυθεντικό εαυτό του. Μιλήσαμε στην αρχή για διάλογο Θεού και ανθρώπου. Η βιβλική και πατερική διδασκαλία για την «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού δημιουργία του ανθρώπου δεν εί-ναι σε τελευταία ανάλυση παρά δηλωτική αυτού του διαλόγου: ο Θεός δη-μιουργεί τον άνθρωπο ως πρόσωπο, για να διαλέγεται και να επικοινωνεί μαζί του. Στο διάλογο όμως αυτόν ο άνθρωπος τοποθετήθηκε αρνητικά, υιοθετώντας το προσωπείο της δικαιολο-γίας και της ψευτιάς. Με πρωτοβουλία του Θεού ο διάλογος συνεχίζεται και αποκορυφώνεται ιστορικά στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος χαράζει το δρόμο από το προσωπείο προς το πρόσωπο, από τον ατομοκεντρικό φόβο προς την κοινωνία της αγάπης.

6. Μια ακόμη τελική παρατήρηση θα μας βοηθήσει να εκτιμήσουμε σωστότερα τη χριστιανική αντίληψη του ανθρώπινου προσώπου. Η εκτίμηση αυτή θα προέλθει από τη συγκριτική εξέταση της βιβλικής απόψεως για τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο με την αντίστοιχη των Στωικών φιλοσόφων. Οι τελευταίοι αυτοί, σύμφωνα με τη γνωστή διδασκαλία τους για τον προκαθορισμό όλων των φαινομένων του κόσμου από το διάχυτο στο σύμπαν Λόγο, πιστεύουν ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να παρεκκλίνει από το ρόλο που του όρισε ο Λόγος μέσα στη ζωή. Έργο του σοφού είναι να συνειδητοποιεί και να αποδέχεται αυτόν το ρόλο, ώστε να μη σέρνεται χωρίς να το θέλει από τη μοίρα του, όπως συμβαίνει με το φάυλο. Ο Θεός, λέγει ο Επίκτητος, έδωσε στον κάθε άνθρωπο ένα ρόλο μέσα στον κόσμο· το να είναι κανείς ικανοποιημένος μ' αυτόν τον προκαθορισμένο ρόλο αποτελεί το ύψιστο ηθικό χρέος: «Μέμνησο, γράφει, ότι υποκριτής ει δράματος, οίου αν θέλη ό διδάσκαλος· αν βραχύ, βραχέος· αν μακρόν, μακρού· αν πτωχόν υποκρίνασθαι

σε θέλη, ίνα και τούτον ευφυώς υποκρίνη· αν χωλόν, αν άρχοντα, αν ιδιώτην. Σον γάρ τούτ' έστι, το δοθέν υποκρίνασθαι πρόσωπον καλώς».

Αντίθετα, στη χριστιανική σκέψη, όπως αναβλύζει από τη Βίβλο και ερμηνεύεται από τους πατέρες της Εκκλησίας, ο άνθρωπος δεν προσδιορίζεται από κάποια ανάγκη, αλλά προσδιορίζει ο ίδιος τη ζωή και την προσωπικό-τητά του· ακόμη σωστότερα, προσδιορίζεται από την αναφορά του στο Θεό. Ο τρόπος της υπάρξεώς του προσδιορίζει την ουσία του και όχι το αντίστροφο. Το αν θα αυτοκαταστραφεί οδηγούμενος προς το μηδέν ή θα ολοκληρωθεί ως ελεύθερο πρόσωπο εξαρτάται από τον ίδιο. Αυτό δείχνει πόσο κοντά βρίσκεται η χριστιανική ανθρωπολογία προς την υπαρξιακή σκέψη των χρόνων μας, με τις αφετηριακές της βέβαια διαφοροποιήσεις. Κι η αφετηρία της χριστιανικής ανθρωπολογίας, ταυτόχρονα μάλιστα και τέρμα της, είναι η πραγματικότητα του θείου Προσώπου, από την αναφορά προς το οποίο κερδίζεται και ολοκληρώνεται το ανθρώπινο πρόσωπο, αφού ελευθερωθεί από το υποκριτικό προσωπείο. Γιατί το προσωπείο καθηλώνει τον άνθρωπο μέσα στις ενδοκοσμικές διαστάσεις, ενώ η υπέρβαση του προσωπείου σημαίνει αυ-τόματα και την αποκατάσταση της γνήσιας σχέσεως με το Θεό, αλλά και με τον άνθρωπο. Αυτή είναι μια σημαντική αλήθεια, που την υπογραμμίζουν με κάθε τρόπο οι τιμώμενοι σήμερα πατέρες, γιατί στη σκέψη τους είναι οργα-νικά δεμένες μεταξύ τους θεολογία και ανθρωπολογία.

Εδώ ακριβώς μπορούμε να διαπιστώσουμε μια συνάντηση αλλά ταυτόχρονα και μια διαφοροποίηση της πατερικής ανθρωπολογίας από την αρχαία ελληνική. Ο σημαντικός στίχος του Πινδάρου: «Γένοιο οίος εσσί μαθών» δείχνει την πορεία του ανθρώπου προς τον αληθινό εαυτό του και τον καλεί να πραγματώσει ως πρόσωπο ό,τι είναι ήδη κατά τη φύση του· κι οδηγός στην πορεία αυτή είναι η μάθηση και η γνώση. Στον αληθινό εαυτό του, στο ελεύθερο πρόσωπο, οδηγεί τον άνθρωπο και ο χριστιανισμός με καθοριστικό παράγοντα την «θεοείδεια» του ανθρώπου, την ομοιότητά του προς το Θεό. Ο άνθρωπος καταλαβαίνει καλύτερα τον εαυτό του, γίνεται ο εαυτός του, όταν καταλάβει το Θεό. «Τα περί Θεού διδαχθώμεν, τα περί ημών αυτών νοήσωμεν», θα πει ο αδελφός του Βασιλείου Γρηγόριος ο Νύσσης. Κι όταν πραγματώσει κανείς τον αληθινό εαυτό του, αυτόματα θα οδεύσει την προς το Θεό ανοδική του πορεία. Αυτήν περιγράφει σ' ένα ποίημά του, «ο—κατά τον υμνογράφο— των θεολόγων νους ο ακρότατος», Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός:

«Έν έργον αυτή (ενν. ψυχή) φυσικόν τε και μόνον

άνω φέρεσθαι και συνάπτεσθαι Θεώ,

αεί τε πάντη προς το συγγενές βλέπειν».

Στην εποχή μας, που είναι εποχή ιδεολογικών συγκρούσεων και θεαμα-τικών κοσμογονικών εξελίξεων, οι Τρεις Ιεράρχες υπενθυμίζουν τους πολ-λούς, φανερούς ή αφανείς, κινδύνους που διατρέχει το ανθρώπινο πρόσωπο από την υποδούλωσή του στο πλέγμα της ειδωλολατρίας, από τον ασφυκτικό εγκλωβισμό του στο άτομο, από τη δαιμονική άρνηση της δημιουργικό-τητας, από τους ανελεύθερους συμβιβασμούς· με ένα λόγο από την υποκριτική δύναμη του προσωπείου που ελλοχεύει μέσα του. Μα δε σταματούν εδώ. Δείχνουν παράλληλα το δρόμο για την υπέρβαση αυτών των κινδύνων και για τη δημιουργία ενός καινούργιου, ανθρωπινότερου κόσμου.

(Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες, Θεσ/νίκη 1979. σ. 19-26)